

Leonard Smolarski

Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa
Śląski Oddział Regionalny w Częstochowie

Znaczenie dopłat bezpośrednich w kształtowaniu wydajności pracy indywidualnych gospodarstw rolniczych w województwie śląskim

Wstęp

Wydajność pracy jest głównym czynnikiem decydującym o stopniu gospodarczego rozwoju społeczeństwa oraz przyczyną różnic w poziomie zamożności między różnymi grupami zatrudnionych w ramach danych społeczeństw, a także między społeczeństwami różnych krajów [Ziętara 2000, s. 19]. Analiza efektywności wykorzystania zasobów pracy w gospodarstwach towarowych wskazuje na silny związek tego czynnika z powiązaniem rynkowymi. W gospodarstwach o dużym udziale produkcji kierowanej na rynek efektywność była znacznie wyższa niż w pozostałych gospodarstwach [Kołoszko-Chomentowska 2006, s. 78]. Z badań Wasilewskiego [2003, s. 142–152] i Ziętary [2000, s. 19–33] wynika, że różnice w ekonomicznej wydajności pracy na korzyść gospodarstw największych obszarowo w porównaniu z najmniejszymi były 3–4-krotne. Gospodarstwa największe charakteryzowały się także najwyższym tempem przyrostu tego wskaźnika. Nie wystąpiły natomiast jednolite tendencje w poziomie ekonomicznej wydajności pracy między typami rolniczymi gospodarstw.

Wzrost wydajności pracy prowadzi do obniżenia kosztów, zwiększenia podaży tańszych dóbr i usług, rozwoju rynku oraz przekłada się na wzrost siły nabywczej, a tym samym na poziom zamożności społeczeństw [Gołaś i Kozera 2002, s. 25–43]. Smith [2007, s. 9–29] pisał, że produktywność jest tym większa, im bardziej praca jest wyspecjalizowana. Wydajność pracy określana jest stosunkiem uzyskanych efektów do nakładów pracy. Naturalnym efektem pracy gospodarstwa rolnego jest produkcja, dlatego wydajność pracy jest mierzona

relacją wartości wytworzonej produkcji (usług) do zużytego czasu pracy [Adamowski 1983, s. 176]. W ekonomii używa się pojęcia wydajności jako narzędzia do zmierzenia, ile jednostek pracy czy kapitału zostało użyte do wytworzenia produktu końcowego [Gołębiewska 2010, s. 162]. W zależności od skali procesu produkcji rolniczej możemy rozróżnić wydajność techniczną, ekonomiczną i społeczną [Adamowski 1983, s. 177–179; Manteuffel 1981, s. 78–81]. Najczęściej wykorzystywaną kategorią wydajności pracy w rolnictwie jest kategoria ekonomiczna. Jest to związane z tym, iż wydajność techniczną możemy zastosować do oceny poziomu organizacji pracy, przy wykonywaniu poszczególnych zabiegów lub operacji. Wydajność społeczna informuje o wydajności zasobów robocizny w rolnictwie (a nie nakładów) i jest z reguły niższa niż ekonomiczna [Gołębiewska 2010, s. 162]. Efekty produkcyjne mogą być określone różnymi kategoriami produkcji (globalna, końcowa, czysta). Wybór kategorii produkcji do określania wydajności pracy zależy od celu badań. Produkcja końcowa netto jest dobrym miernikiem efektywności produkcyjnej gospodarstwa, gdyż określona przez nią wydajność pracy informuje o wkładzie zatrudnionych w gospodarstwie osób w produkcję artykułów rolnych. Stąd też używa się jej do porównywania produktywności różnych gospodarstw i mierzenia tempa wzrostu produkcji [Manteuffel 1981, s. 56–57; Adamowski 1983, s. 55–56; Ziętara 2000, s. 20–21; Wasilewski 2003, s. 141].

Bardzo ważną rolę w kształtowaniu wydajności pracy w indywidualnych gospodarstwach rolniczych odgrywały pieniądze trafiające do rolników z tytułu płatności bezpośrednich. Dopłaty bezpośrednie w krajach Unii Europejskiej (UE) zostały wprowadzone w ramach reformy Mac Sharry’ego w 1992 roku jako instrument wspierania dochodów producentów rolnych [The development... 1991a, s. 1–20; 1991b, s. 1–44; Keeney, Matthews i Frawley 1997, s. 1–12]. Polscy rolnicy od 2004 roku zostali objęci uproszczonym systemem dopłat, który polega na stosowaniu płatności do hektara użytków rolnych (UR), bez względu na rodzaj produkcji rolniczej¹. W latach 2004–2013 w ramach dopłat bezpośrednich polscy rolnicy otrzymali około 93 mld zł. Płatności bezpośrednie przysługują właścicielom, dzierżawcom lub użytkownikom gospodarstw rolniczych o powierzchni co najmniej 1 ha, przy czym działki rolne kwalifikujące się do płatności nie mogą być mniejsze niż 0,1 ha. Rolnik zobowiązany jest utrzymywać grunty zgodnie z normami dobrej kultury rolnej (DKR) i wymogami wzajemnej

---

¹ Ustawa o płatnościach bezpośrednich do gruntów rolnych z 18 grudnia 2003 r. Dz.U. z 2004 r. Nr 6, poz. 40; Ustawa o płatnościach do gruntów rolnych i płatności cukrowej z 26 stycznia 2007 r. Dz.U. z 2007 r. Nr 35, poz. 217; Ustawa o zmianie ustawy o płatnościach do gruntów rolnych i płatności cukrowej oraz ustawy o opłacie skarbowej z dnia 29 lutego 2008 r. Dz.U. z 2008 r. Nr 44, poz. 262. Tekst jednolity Dz.U. z 2008 r. Nr 170, poz. 1051.

zgodności przez cały rok kalendarzowy, w którym został złożony wniosek. Celem płatności bezpośrednich jest zabezpieczenie odpowiedniego poziomu dochodów rolników, bez wpływu na wzrost cen dla konsumentów. Wsparcie polskiego rolnictwa za pośrednictwem dopłat bezpośrednich wpływa nie tylko na wzrost wartości produkcji, ale przede wszystkim na dochody polskich gospodarstw rolniczych [Szpojanowska 2006; Kutkowska 2009; Marcysiak i Marcysiak 2010].

Cel i metody badań

Celem badań było określenie wydajności pracy w indywidualnych gospodarstwach rolniczych w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich i powierzchni UR, typu rolniczego oraz wielkości ekonomicznej. Dobór gospodarstw do badań był celowy. Badaniami objęto indywidualne gospodarstwa rolnicze z terenu województwa śląskiego, uczestniczące w systemie FADN (Farm Accountancy Data Network) – europejskim systemie zbierania danych z gospodarstw rolniczych, prowadzące rachunkowość rolną pod nadzorem Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy (IERiGŻ-PIB)². Obiekty znajdujące się w polu obserwacji Polskiego FADN są to gospodarstwa towarowe, mające zasadniczy udział w tworzeniu wartości dodanej rolnictwa. Za takie uznaje się te, które mieszczą się w grupie gospodarstw wytwarzających w danym regionie FADN około 90% wartości standardowej nadwyżki bezpośredniej. Ustalona liczebność próby Polskiego FADN, zaakceptowana przez Komisję Europejską, w 2013 roku liczyła 12 117 gospodarstw indywidualnych, reprezentujących obszar całego kraju. W tej liczbie znalazło się 1429 gospodarstw z „Regionu 800 – Małopolska i Pogórze”, w którym klasyfikowały się gospodarstwa z terenu województwa śląskiego.

Badaniami objęto całą populację gospodarstw w województwie śląskim, prowadzących książki rachunkowości FADN w każdym roku w latach 2005–2008. Był to więc dobór celowy, uwzględniający liczebność i podział na typy rolnicze, wielkość ekonomiczną i powierzchnię użytków rolnych (UR) w analizowanych latach. Dane z poszczególnych lat analizowano w każdym roku oddzielnie na dostępnej w bazie FADN populacji gospodarstw dla województwa śląskiego, której wielkość w poszczególnych latach kształtowała się w liczbie 292 gospodarstw w 2005 r., 301 – w 2006 r., 306 – w 2007 r., 329 – w 2008 r. W związku z tym, że dobór gospodarstw do systemu FADN zapewnia reprezentatywność na poziomie regionu FADN, uzyskanych wyników nie można uogólnić na całą

---

² Ustawa o zbieraniu i wykorzystywaniu danych rachunkowych z gospodarstw rolnych z 29 listopada 2000 r. (Dz.U. z 2001 r. Nr 3, poz. 20).

populację gospodarstw rolniczych w Polsce, lecz możliwe jest ich odniesienie do tych o podobnej skali produkcji.

Obszar województwa śląskiego został wybrany z uwagi na specyficzny charakter w ujęciu makroekonomicznym. W regionie tym gospodarstwa rolne położone są wokół terenów silnie uprzemysłowionych, z największą w kraju aglomeracją górnośląską (o znaczeniu europejskim), a rolnictwo jest bardzo zróżnicowane, zarówno pod względem wielkości gospodarstw, jak i charakteru produkcji. Wiele gospodarstw znajduje się na terenach miast i gmin miejsko-wiejskich.

Analizy efektywności pracy w badanych gospodarstwach dokonano wykorzystując ekonomiczną wydajność pracy, obliczoną jako wartość produkcji końcowej netto w przeliczeniu na jedną godzinę (roboczogodzinę) pracy w gospodarstwie rolniczym. W przyjętej przez FADN metodyce obliczania standardowych wyników nie została wyszczególniona produkcja końcowa netto, aby więc ją wyliczyć od kategorii produkcji ogółem odjęto zużycie wewnętrzne oraz koszty bezpośrednie.

W ramach przyjętego kryterium grupowania gospodarstwa rolnicze podzielono ze względu na powierzchnię UR, typ rolniczy i wielkość ekonomiczną. Na podstawie powierzchni UR wyszczególniono następujące grupy obszarowe: małe (<10 ha), średnie (10–20 ha) i duże (>20 ha). W ramach typu rolniczego gospodarstwa analizowano w grupach: uprawy polowe, zwierzęta żywione w systemie wypasowym (razem z krowami mlecznymi), zwierzęta ziarnożerne oraz mieszane. Gospodarstwa grupowano również według wielkości ekonomicznej, określanej sumą standardowych nadwyżek bezpośrednich³, wszystkich rodzajów działalności występujących w gospodarstwie rolniczym. Wielkość ekonomiczna była mierzona w jednostkach ESU⁴ (1 ESU = 1200 euro). Gospodarstwa pogrupowano według następujących klas wielkości ekonomicznej: małe (<6 ESU), średnie (6–16 ESU) oraz duże (>16 ESU). W badaniach pominięto gospodarstwa o typach rolniczych uprawy ogrodnicze, winnicze i uprawy trwałe, z uwagi na ich małą liczebność.

Przy określeniu zależności między wydajnością pracy a poziomem dopłat bezpośrednich, gospodarstwa rolnicze podzielono na grupy. Kryterium podziału była wysokość dopłat bezpośrednich do gospodarstwa. Przy grupowaniu według wielkości ekonomicznej i powierzchni UR, opierając się na liście rankingowej

---

³ Standardowa nadwyżka bezpośrednia jest nadwyżką wartości produkcji danej działalności rolniczej nad wartością kosztów bezpośrednich w przeciętnych dla danego regionu warunkach produkcji. W celu wyeliminowania wpływu zmian w produkcji (np. wywołanych złą pogodą) lub cen produktów i środków produkcji, do obliczeń przyjmowane są średnie z trzech lat odpowiedniego okresu, na podstawie uśrednionych danych rocznych z danego regionu. Z tego właśnie powodu pojęcie nadwyżki bezpośredniej zostało uzupełnione terminem „standardowa” [Bocian i Malanowska 2010, s. 8].

badanych gospodarstw rolniczych, wyodrębniono grupy według metody, tzw. tercyli. Pierwsza grupa gospodarstw obejmowała 33,3% ich zbiorowości o najniższym poziomie płatności bezpośrednich, druga o przeciętnej (33,3% zbiorowości), a trzecia o wartości najwyższej (33,3% zbiorowości). W ten sposób uzyskano podział gospodarstw rolniczych ze względu na poziom płatności bezpośrednich na pierwszą (I), drugą (II) oraz trzecią (III) grupę. Przy grupowaniu według typu rolniczego wyodrębniono dwie grupy. Pierwsza grupa gospodarstw obejmowała 50% ich zbiorowości o najniższym poziomie płatności bezpośrednich, a druga grupa obejmuje 50% zbiorowości o najwyższym poziomie płatności bezpośrednich. W ten sposób uzyskano więc podział gospodarstw rolniczych ze względu na poziom płatności bezpośrednich na pierwszą (I) i drugą (II) grupę. Podział na dwie grupy zastosowano z uwagi na zbyt małą liczebność określonych typów rolniczych gospodarstw w niektórych latach analizowanego okresu. Wyniki w ramach Polskiego FADN są bowiem dostępne w przypadku, gdy w danej grupie gospodarstw ich liczba wynosi co najmniej 15.

Wyniki badań

W tabeli 1 przedstawiono nakłady pracy pozostające w dyspozycji badanych gospodarstw wyrażone w AWU⁵. Nakłady pracy ogółem osób pełnozatrudnionych w ramach działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego w analizowanym okresie pozostawały na zbliżonym poziomie, z tendencją nieznacznego obniżania się z 2,05 AWU w 2005 roku do 1,97 AWU w 2008 roku, tj. o 3,9%. Zasadniczy udział w zasobach siły roboczej w gospodarstwach stanowiła praca własna (od 87,3% w 2005 r. do 91,4% w 2008 r.) i kształtowała się w badanym okresie na poziomie około 1,80 AWU. Wynikało to głównie z ich rodzinnego charakteru, dlatego w pozostałej części nakładów pracy ogółem gospodarstwa w bardzo niewielkim stopniu korzystały z pracy najemnej stałej i dorywczej, z minimalną przewagą pracowników dorywczych, których udział w zatrudnieniu stanowił 0,15 AWU w 2005 roku i zmniejszył się do 0,10 AWU w 2008 roku, tj. o 33,3%. Mogło to wynikać z faktu, że z każdym rokiem w gospodarstwach przybywało dodatkowych środków finansowych z tytułu płatności bezpośrednich, a rolnicy dokonywali zakupu coraz to nowocześniejszego sprzętu, maszyn i urządzeń [Smolarski 2012, s. 47–60; 2013, s. 35–49], wobec czego zmniejszało się zapotrzebowanie na pracowników sezonowych. Mogło to również mieć wpływ na to,

---

⁵ AWU – roczna jednostka przeliczeniowa pracy (Annual Work Unit) oznaczająca całkowite nakłady pracy ludzkiej w ramach działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego, wyrażona w osobach pełnozatrudnionych. AWU (1 AWU) = 2200 godz./rok.

że wkład pracy stałych pracowników najemnych w tym okresie zmniejszył się z 0,10 AWU w 2005 roku do 0,06 AWU w 2008 roku, co stanowiło zmianę aż o 40,0%. Można więc stwierdzić, że w badanych gospodarstwach najważniejsza dla rolnika była jego praca własna, której udział w analizowanym okresie stopniowo wzrastał, a udział pracy najemnej spadał.

Tabela 1
Nakłady pracy w gospodarstwie rolniczym

Lp.	Wyszczególnienie	Lata								Zmiana 2008/2005	
		2005		2006		2007		2008		AWU	%
		AWU	%	AWU	%	AWU	%	AWU	%		
1.	Praca własna ogółem	1,79	87,3	1,77	88,1	1,76	90,3	1,80	91,4	0,01	100,6
2.	Praca najemna stała	0,10	4,9	0,09	4,5	0,05	2,6	0,06	3,0	-0,04	60,0
3.	Praca najemna dorywcza	0,15	7,3	0,13	6,5	0,13	6,7	0,10	5,1	-0,05	66,7
4.	Praca z daru	0,01	0,5	0,01	0,5	0,01	0,5	0,01	0,5	0,00	100,0
5.	Praca ogółem	2,05	100,0	2,01	100,0	1,95	100,0	1,97	100,0	-0,08	96,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

W tabeli 2 przedstawiono liczbę godzin faktycznie przepracowanych w analizowanych gospodarstwach rolniczych. Największy całkowity czas pracy ogółem występował w 2005 roku, w którym wynosił 4510 godz. i wykazywał tendencję spadkową do 2007 roku, po czym wzrósł w 2008 roku do 4334 godz. Praca własna ogółem stanowiła od 3872 godz. w 2007 roku do 3960 godz. w 2008 roku. Pracownicy najemni stali przepracowali najwięcej w 2005 roku, tj. 220 godz., a najmniej w 2007 roku. Pracownicy najemni dorywczo w każdym analizowanym roku przepracowali więcej niż stali. W 2005 roku ich nakłady pracy wyniosły 330 godz., lecz w całym następnym okresie wystąpiła jednolita tendencja spadkowa i w 2008 roku dorywcze zatrudnienie wynosiło już tylko 220 godz., tj. o 110 godz. mniej.

W tabeli 3 przedstawiono ekonomiczną wydajność pracy w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich i powierzchni UR. W 2005 roku średnia wydajność pracy we wszystkich badanych gospodarstwach wynosiła 16,3 zł/rbh i wzrosła w 2008 r. do 17 zł/rbh, tj. o 1,9%. Wydajność pracy zwiększała się na ogół wraz ze wzrostem kwot płatności bezpośrednich, lecz w poszczególnych latach różnice między tymi grupami kształtowały się odmiennie. Najmniejsze różnice wystąpiły w 2005 roku, w którym wydajność pracy gospodarstw o najwyższym poziomie dopłat bezpośrednich wzrosła o 3,8 zł/rbh w stosunku do tych o najniższych dopłatach. W 2008 roku wydajność między tymi grupami różniła się o 13,1 zł/rbh.

Tabela 2

Liczba godzin faktycznie przepracowanych w gospodarstwie rolniczym

Lp.	Wyszczególnienie	Lata								Zmiana 2008/2005	
		2005		2006		2007		2008		godz.	%
		godz.	%	godz.	%	godz.	%	godz.	%		
1.	Praca własna ogółem	3938,0	87,3	3894,0	88,1	3872,0	90,3	3960,0	91,4	22,0	100,6
2.	Praca najemna stała	220,0	4,9	198,0	4,5	110,0	2,6	132,0	3,0	-88,0	60,0
3.	Praca najemna dorywcza	330,0	7,3	286,0	6,5	286,0	6,7	220,0	5,1	-110,0	66,7
4.	Praca z daru	22,0	0,5	22,0	0,5	22,0	0,5	22,0	0,5	0,0	100,0
5.	Praca ogółem	4510,0	100,0	4422,0	100,0	4290,0	100,0	4334,0	100,0	-176,0	96,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Tabela 3

Ekonomiczna wydajność pracy [zł/rbh] w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich ogółem [zł] i powierzchni UR [ha]

Grupa gospodarstw	Lata				Zmiana 2008/2005	
	2005	2006	2007	2008	zł/rbh	%
Ekonomiczna wydajność pracy w gospodarstwie w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich (dla wszystkich badanych gospodarstw z województwa śląskiego z podziałem na 3 grupy)						
I	14,8	13,2	14,9	12,2	-2,6	82,4
II	15,5	15,6	10,9	13,5	-2,0	87,1
III	18,6	21,9	27,1	25,3	6,7	136,0
Średnio	16,3	16,9	17,6	17,0	0,7	101,9
Ekonomiczna wydajność pracy w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich i powierzchni UR						
Małe (<10 ha)						
I	15,6	8,6	13,3	12,9	-2,7	82,7
II	16,9	5,9	5,8	6,8	-10,1	40,2
III	9,4	7,5	6,1	7,0	-2,4	74,5
Średnio	14,0	7,3	8,4	8,9	-5,1	65,8
Średnie (10–20 ha)						
I	8,7	14,2	11,0	8,0	-0,7	92,0
II	8,9	8,5	7,3	6,2	-2,7	69,7
III	12,1	10,4	10,0	5,6	-6,5	46,3
Średnio	9,9	11,0	9,4	6,6	-3,3	69,3
Duże (>20 ha)						
I	22,1	23,9	20,3	17,3	-4,8	78,3
II	15,8	15,0	16,1	16,4	0,6	103,8
III	20,0	26,9	34,5	30,8	10,8	154,0
Średnio	19,3	21,9	23,6	21,5	2,2	112,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

W gospodarstwach o najniższym i średnim poziomie płatności wydajność pracy kształtowała się na zbliżonym poziomie i wynosiła od 12,2 zł/rbh w 2008 roku do 15,6 zł/rbh w 2006 roku. W obu grupach w 2008 roku wydajność pracy była mniejsza niż w 2005 roku. W grupie pierwszej było to mniej o 17,6%, a w grupie drugiej o 12,9%. Natomiast w gospodarstwach z grupy trzeciej o najwyższym poziomie płatności bezpośrednich w latach 2005–2007 następował sukcesywny wzrost ekonomicznej wydajności pracy, osiągając w 2007 roku najwyższą wartość (27,1 zł/rbh), z niewielkim spadkiem w 2008 roku do 25,3 zł/rbh. W porównaniu z 2005 rokiem był to zarazem największy wzrost wydajności pracy w stosunku do pozostałych grup, który wynosił 6,7 zł/rbh, tj. o 36%. Można zatem stwierdzić, że poziom środków finansowych pochodzących z dopłat obszarowych różnicuje efektywność ich wykorzystania, a gospodarstwa o najwyższym poziomie dopłat bezpośrednich lepiej wykorzystywały posiadane zasoby siły roboczej. Nieco inaczej kształtowały się wartości ekonomicznej wydajności pracy w zależności od dopłat bezpośrednich i powierzchni UR. Gospodarstwa małe (<10 ha) osiągały największą wydajność pracy we wszystkich grupach w 2005 roku (14 zł/rbh), z tendencją spadkową do 8,9 zł/rbh w 2008 roku. Na tak ukształtowaną ekonomiczną wydajność pracy w tej grupie gospodarstw mogły mieć wpływ wyniki gospodarstw o typie „zwierzęta ziarnożerne”, których dużo wchodzi w skład małych gospodarstw (<10 ha). W 2005 roku ceny trzody chlewnej na rynku były relatywnie korzystne dla rolników, natomiast w kolejnych latach znacząco spadały, w konsekwencji czego ograniczono produkcję⁶. Posiadane zasoby pracy w tych gospodarstwach nie mogły zostać w pełni wykorzystane. Podobne zjawisko wystąpiło w gospodarstwach średnich (10–20 ha) w grupie o najwyższym poziomie płatności, w których w 2005 roku wydajność pracy wynosiła 12,1 zł/rbh, zmniejszając się w 2008 roku do 5,6 zł/rbh. We wszystkich gospodarstwach średnich (10–20 ha) wartość wydajności pracy była zbliżona do wyników grupy małych gospodarstw (<10 ha) i wahała się od 5,6 zł/rbh w 2008 roku do 14,2 zł/rbh w 2006 roku.

---

⁶ Dochody producentów rolnych są określone przez wskaźnik wydajności pracy, dany poziom cen produktów rolnych (cen skupu) oraz dany poziom wsparcia i transferów (efekty dochodowe polityki rolnej). Duży udział dotacji i wsparcia w kształtowaniu dochodów osłabia przymus poprawy wydajności czynnika pracy, gdyż neutralizuje wpływ cen produktów na zachowanie się producenta. Przy otrzymywanych stałych cenach występuje zazwyczaj przymus poprawy wydajności pracy, a także ogólnie efektywności, czego źródłem są zmiany w technikach wytwarzania, głównie poprzez zmniejszenie pracochłonności. Wszelkie pozarynkowe manipulowanie przy cenach produktów (np. podnoszenie ich ponad poziom wynikający z regulacji rynkowej) zawsze będzie zakłócało relacje wynagrodzenia i wydajności czynnika pracy. Płatności bezpośrednie w tym kontekście mają najmniej wad i są relatywnie obojętne dla procesu dostosowywania się wynagrodzenia i wydajności czynnika pracy w rolnictwie [Bezat-Jarzębowska, Rembisz, Sielska 2012, s. 49–70; 2013, s. 22–25].

Najlepsze wyniki wydajności pracy uzyskiwały gospodarstwa największe obszarowo (>20 ha), jednakże kształtowały się one odmiennie w poszczególnych grupach ze względu na poziom dopłat bezpośrednich. W gospodarstwach o najniższym poziomie płatności wydajność na ogół wykazywała tendencję spadkową do 17,3 zł/rbh w 2008 roku (zmniejszenie o 21,7% w porównaniu do 2005 roku), a w grupie gospodarstw o średnim poziomie dopłat była ustabilizowana i w badanym okresie kształtowała się na poziomie około 16 zł/rbh. Natomiast w gospodarstwach o najwyższym poziomie płatności bezpośrednich wystąpiła silna tendencja rosnąca w wydajności pracy – z 20 zł/rbh w 2005 roku do 30,8 zł/rbh w 2008 roku, tj. o 54%. Był to zarazem największy wzrost wydajności pracy z wszystkich gospodarstw wydzielonych w badanym okresie według kryterium wielkości powierzchni UR. Można zatem stwierdzić, że na ogół wydajność pracy zwiększała się wraz z wielkością obszarową gospodarstw, a efekt skali produkcji w dużym stopniu oddziałuje na efektywność wykorzystania zasobów pracy, przy czym w mniejszym zakresie również i inne czynniki mogą mieć wpływ na wydajność pracy.

Najlepsze wyniki ekonomicznej wydajności pracy według kryterium typów rolniczych uzyskiwali właściciele gospodarstw o typie „uprawy polowe”, o najwyższym poziomie dopłat bezpośrednich, z tendencją rosnącą (tab. 4). W każdym kolejnym roku wydajność pracy zwiększała się i z 23,3 zł/rbh w 2005 roku wzrosła w 2008 roku o 61,8%. Był to zarazem największy przyrost wydajności pracy z wszystkich analizowanych gospodarstw w badanym okresie.

W gospodarstwach o typie „uprawy polowe” coroczne zwiększenie środków finansowych z tytułu dopłat obszarowych przyczyniało się do wzrostu wydajności pracy. Głównie dotyczyło to gospodarstw dużych pod względem obszarowym, w których płatności były największe. W gospodarstwach o najniższym poziomie płatności o tym typie rolniczym wydajność pracy była mniejsza i kształtowała się na poziomie 18–20 zł/rbh. Interesujący jest fakt, że w 2005 roku we wszystkich pozostałych typach rolniczych w grupie gospodarstw o najniższym poziomie dopłat bezpośrednich wydajność pracy była większa niż w gospodarstwach o najwyższych dopłatach. W gospodarstwach o typie „zwierzęta wypasowe” największą wydajność pracy osiągnięto w 2007 roku w gospodarstwach największych obszarowo (28,3 zł/rbh), natomiast w tym samym roku w grupie gospodarstw o najmniejszym poziomie płatności uzyskano najniższą wydajność (12,1 zł/rbh), a różnica między tymi wartościami wynosiła 16,2 zł/rbh. Na nieco mniejszym poziomie kształtowała się wydajność pracy w gospodarstwach o typie „zwierzęta ziarnożerne”. W 2005 roku jej wartość była największa i wynosiła w grupie pierwszej 22,2 zł/rbh, a w grupie drugiej 20 zł/rbh, przy czym w gospodarstwach o wyższym poziomie płatności następował systematyczny spadek wydajności, która w 2008 roku osiągnęła wartość 11,4 zł/rbh, tj. zmniejszyła się

o 43%. Był to zarazem największy spadek wydajności pracy z wszystkich analizowanych gospodarstw w latach 2005–2008. Taka sytuacja była spowodowana kształtowaniem się cen na rynku trzody chlewnej i drobiu, które w 2005 roku były najwyższe dla producentów i w kolejnych latach spadały, powodując obniżenie produkcji, co przyczyniło się do niepełnego wykorzystania zasobów pracy w gospodarstwach o typie „zwierzęta ziarnożerne”.

Tabela 4

Ekonomiczna wydajność pracy [zł/rbh] w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich [zł] i typu rolniczego gospodarstwa

Grupa gospodarstw	Lata				Zmiana 2008/2005	
	2005	2006	2007	2008	zł/rbh	%
Uprawy polowe						
I	19,4	20,1	18,9	17,8	-1,6	91,8
II	23,3	28,5	32,9	37,7	14,4	161,8
Średnio	21,4	24,3	25,9	27,8	6,4	126,8
Zwierzęta w systemie wypasowym						
I	23,3	15,5	12,1	16,6	-6,7	71,2
II	19,5	23,8	28,3	24,3	4,8	124,6
Średnio	21,4	19,6	20,2	20,4	-1,0	97,9
Zwierzęta ziarnożerne						
I	22,2	12,0	18,3	14,2	-8,0	64,0
II	20,0	14,3	13,7	11,4	-8,6	57,0
Średnio	21,1	13,1	16,0	12,8	-8,3	60,5
Mieszane						
I	10,0	10,4	11,6	8,3	-1,7	83,0
II	9,1	14,8	13,0	10,3	1,2	113,2
Średnio	9,5	12,6	12,3	9,3	-0,2	98,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

Najmniejszą wydajność pracy uzyskiwano w gospodarstwach o typie „mieszany”, o najniższym poziomie dopłat bezpośrednich. Ich wielkości kształtowały się od 8,3 zł/rbh w 2008 roku do 11,6 zł/rbh w 2007 roku. Nieco lepsza wydajność o tym typie rolniczym występowała w gospodarstwach o najwyższym poziomie dopłat i w 2006 roku wynosiła 14,8 zł/rbh, z tendencją malejącą do 10,3 zł/rbh w 2008 roku.

W tabeli 5 przedstawiono ekonomiczną wydajność pracy w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich i wielkości ekonomicznej. Najwyższe wartości

Tabela 5

Ekonomiczna wydajność pracy [zł/rbh] w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich [zł] i wielkości ekonomicznej [ESU]

Grupa gospodarstw	Lata				Zmiana 2008/2005	
	2005	2006	2007	2008	zł/rbh	%
Małe (<6 ESU)						
I	9,6	9,3	7,6	6,6	-3,0	68,8
II	7,5	5,6	4,9	4,1	-3,4	54,7
III	7,5	5,2	5,3	7,5	0,0	100,0
Średnio	8,2	6,7	5,9	6,1	-2,1	74,5
Średnie (6–16 ESU)						
I	11,2	11,3	15,1	9,7	-1,5	86,6
II	9,5	9,2	11,4	10,5	1,0	110,5
III	12,2	14,3	18,4	19,5	7,3	159,8
Średnio	11,0	11,6	15,0	13,2	2,3	119,0
Duże (>16 ESU)						
I	25,6	25,4	21,3	20,6	-5,0	80,5
II	20,8	18,4	19,3	19,3	-1,5	92,8
III	22,2	28,7	34,2	32,1	9,9	144,6
Średnio	22,8	24,2	24,9	24,0	1,2	106,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych FADN.

uzyskiwano w gospodarstwach największych, a najniższe w najmniejszych. W grupie gospodarstw małych (<6 ESU) wydajność pracy była wyższa w gospodarstwach o najniższym poziomie dopłat bezpośrednich, która ponadto charakteryzowała się tendencją spadkową – i z 9,6 zł/rbh w 2005 roku zmniejszyła się do 6,6 zł/rbh w 2008 roku, tj. o 31,2%. W gospodarstwach o najwyższych dopłatach bezpośrednich wydajność pracy w 2008 roku była taka sama jak w 2005 roku i wynosiła 7,5 zł/rbh.

W gospodarstwach średnich (6–16 ESU) o najwyższym poziomie płatności bezpośrednich w 2005 roku wydajność pracy wynosiła 12,2 zł/rbh i systematycznie wzrastała (do 19,5 zł/rbh w 2008 roku, tj. o 59,8%). W pozostałych dwóch grupach gospodarstw o najniższym i średnim poziomie płatności wydajność pracy kształtowała się w granicach od 9,2 zł/rbh w 2006 roku do 15,1 zł/rbh w 2007 roku. Najwyższą wydajność pracy uzyskiwały gospodarstwa największe pod względem wielkości ekonomicznej (>16 ESU), w których średnia wartość w badanym okresie ukształtowała się na zbliżonym poziomie, tj. w granicach 22,8–24,9 zł/rbh.

Wnioski

W opracowaniu określono wydajność pracy w indywidualnych gospodarstwach rolniczych w zależności od poziomu dopłat bezpośrednich i powierzchni UR, typu rolniczego oraz wielkości ekonomicznej. Na podstawie przeprowadzonych badań sformułowano następujące wnioski:

1. Zasadniczy udział w zasobach siły roboczej gospodarstw stanowiła praca własna rolnika, której udział wzrastał wraz z wielkością otrzymywanych dopłat bezpośrednich.
2. Gospodarstwa największe zarówno obszarowo, jak i pod względem wielkości ekonomicznej efektywniej wykorzystywały siłę roboczą. W gospodarstwach największych pod względem ekonomicznym wydajność pracy była około 3–4 razy większa niż w tych najmniejszych. Oznacza to, że efekt skali produkcji w dużym stopniu oddziałuje na efektywność wykorzystania zasobów pracy. Najwyższą wydajnością pracy charakteryzowały się gospodarstwa o typie „uprawy polowe”, a nieco mniejszą „zwierzęta wypasowe” i „ziarnożerne”. Prawie o połowę niższą wydajność pracy uzyskiwano w gospodarstwach o typie „mieszanym”.
3. We wszystkich analizowanych gospodarstwach, zarówno pod względem powierzchni UR, jak i wielkości ekonomicznej, wraz ze zwiększaniem się środków finansowych z tytułu dopłat obszarowych na ogół wzrastała wydajność pracy, szczególnie w grupach gospodarstw o najwyższym poziomie płatności bezpośrednich. Taka sama zależność występowała w gospodarstwach wydzielonych według kryterium typu rolniczego. W „uprawach polowych”, w których płatności bezpośrednie były największe, najwyższa była też wydajność pracy.
4. Wielkość środków finansowych pochodzących z dopłat obszarowych różnicuje efektywność ich wykorzystania, a gospodarstwa o najwyższym poziomie dopłat bezpośrednich lepiej wykorzystywały posiadane zasoby siły roboczej.

Literatura

- ADAMOWSKI Z., 1983: *Podstawy ekonomii i organizacji przedsiębiorstw rolnych*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa.
- BEZAT-JARZĘBOWSKA A., REMBISZ W., SIELSKA A., 2012: *Wybór polityki i jej wpływ na decyzje producentów rolnych w ujęciu analitycznym z elementami weryfikacji empirycznej*. Raport Programu Wieloletniego 2011–2014, Konkurencyjność polskiej gospodarki żywnościowej w warunkach globalizacji i integracji europejskiej, nr 49, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- BEZAT-JARZĘBOWSKA A., REMBISZ W., SIELSKA A., 2013: *Wpływ polityki rolnej na decyzje producentów rolnych odnośnie dochodów i inwestycji*. Raport Programu Wie-

- loletniego 2011–2014, Konkurencyjność polskiej gospodarki żywnościowej w warunkach globalizacji i integracji europejskiej, nr 97, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- BOCIAN M., MALANOWSKA B., 2010: *Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2008 r.*, Wydawnictwo IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- GOŁAŚ Z., KOZERA M., 2002: *Strukturalne uwarunkowania wydajności pracy w indywidualnych gospodarstwach rolnych*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 4–5.
- GOŁĘBIEWSKA B., 2010: *Organizacyjno-ekonomiczne skutki zróżnicowania powiązań gospodarstw rolniczych z otoczeniem*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- KEENEY M., MATTHEWS A., FRAWLEY J., 1997: *The distribution of direct payments in Irish agriculture*. Dublin Economics Workshop Conference, Kenmare.
- KOŁOSZKO-CHOMENTOWSKA Z., 2006: *Efektywność wykorzystania zasobów pracy w gospodarstwach towarowych*. Roczniki Naukowe SERiA, t. VIII, z. 1.
- KUTKOWSKA B., 2009: *Wspieranie dochodów rolniczych przez dopłaty bezpośrednie w gospodarstwach Dolnego Śląska*, Journal of Agribusiness and Rural Development, nr 2(12).
- MANTEUFFEL R., 1981: *Ekonomika i organizacja gospodarstwa rolniczego*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa.
- MARCYSIAK A., MARCYSIAK A., 2010: *Wpływ płatności bezpośrednich na dochody gospodarstwa rolniczego*, Roczniki Naukowe SERiA, t. XII, z. 3.
- SMITH A., 2007: *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, T. 1. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- SMOLARSKI L., 2012: *Wpływ dopłat bezpośrednich na inwestycje w indywidualnych gospodarstwach rolniczych*. Zeszyty Naukowe SGGW, Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, nr 99.
- SMOLARSKI L., 2013: *Sposoby finansowania gospodarstw rolniczych korzystających z dopłat bezpośrednich oraz realizowane w nich nakłady inwestycyjne*. Zarządzanie finansami i rachunkowość, Wydawnictwo SGGW, nr 1.
- ZPOJANOWSKA J., 2006: *Analiza wpływu dopłat bezpośrednich na wyniki produkcyjno-ekonomiczne polskiego rolnictwa*, Roczniki Naukowe SERiA, t. VIII, z. 4.
- The development and future of the CAP – Reflections paper of the Commission. Commission of the European Communities, com (91), 100 final, Brussels 1991a.
- The development and future of the CAP – Follow up to the Reflection paper – Proposals of the Commission. Commission of the European Communities, com (91), 258 final, Brussels 1991b.
- Ustawa o zbieraniu i wykorzystywaniu danych rachunkowych z gospodarstw rolnych z 29 listopada 2000 r. (Dz.U. z 2001 r. Nr 3, poz. 20).
- Ustawa o płatnościach bezpośrednich do gruntów rolnych z 18 grudnia 2003 r. (Dz.U. z 2004 r. Nr 6, poz. 40).
- Ustawa o płatnościach do gruntów rolnych i płatności cukrowej z 26 stycznia 2007 r. (Dz.U. z 2007 r. Nr 35, poz. 217).
- Ustawa o zmianie ustawy o płatnościach do gruntów rolnych i płatności cukrowej oraz ustawy o opłacie skarbowej z dnia 29 lutego 2008 r. (Dz.U. z 2008 r. Nr 44, poz. 262. Tekst jednolity Dz.U. z 2008 r. Nr 170, poz. 1051).

- WASILEWSKI M., 2003: *Wydajność pracy w indywidualnych gospodarstwach rolniczych*, Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G – Ekonomika Rolnictwa, t. 90, z. 2.
- ZIĘTARA W., 2000: *Ekonomiczna i społeczna wydajność pracy w rolnictwie i w różnych typach gospodarstw rolniczych*, Zeszyty Naukowe SGGW, Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej nr 41.

Abstrakt

W opracowaniu określono wpływ dopłat bezpośrednich na wydajność pracy w indywidualnych gospodarstwach rolniczych. Badaniami objęto indywidualne gospodarstwa rolnicze z terenu województwa śląskiego, uczestniczące w systemie PL-FADN. Okres badawczy obejmował lata 2005–2008. Przeprowadzone badania wykazały, że zasadniczy udział w zasobach siły roboczej gospodarstw stanowiła praca własna rolnika. Najwyższą wydajnością pracy charakteryzowały się gospodarstwa największe, zarówno pod względem obszarowym, jak i wielkości ekonomicznej oraz te o typie „uprawy polowe”. Wraz ze zwiększaniem się środków finansowych z tytułu dopłat obszarowych wydajność pracy w gospodarstwach rolnych wzrastała, a gospodarstwa o najwyższym poziomie dopłat bezpośrednich lepiej wykorzystywały posiadane zasoby siły roboczej.

Słowa kluczowe: dopłaty bezpośrednie, wydajność pracy, gospodarstwa rolne

The impact of direct payments on labour productivity of individual farms in Silesian region

Abstract

The paper aims to determine the impact of direct payments on the labour productivity of farms. Our research was carried out on individual farms (participating in the EU-FADN) in Silesian region (NUTS 2) (for years 2005–2008). The studies indicated that the main part of available labour resources in farms accounted the farmer's own labour. The highest labour productivity was observed on the largest farms, both in terms of area and economic size, and in those with „field crops” type. Labour productivity in farms increased with the increase of the funds from direct payments. The farms with the highest level of direct payments make better use of available labour resources.

Key words: direct payments, labour productivity, farms